

УДК 94(477) «19»

О.О. Приймак

В'ЯЧЕСЛАВ КАЗИМИРОВИЧ ЛИПІНСЬКИЙ (ГІМНАЗИЧНІ РОКИ)

Дана стаття присвячена з'ясуванню обставин, за яких відбувалось формування особистості В'ячеслава Казимировича Липинського.

Ключові слова: корпорація, віросповідання, громадсько-політичне життя, громада, національні та політичні переконання.

Данная статья посвящена изучению условий, при каких происходило формирования Вячеслава Казимировича Липинского как личности.

Ключевые слова: корпорация, вероисповедание, общественно-политическая жизнь, громада, национальные и политические убеждения.

This article is devoted the study of terms, at what took a place formings of Vyacheslava Kazemirovicha Lipinskogo as personalities.

Key words: corporation, religion, social and political life, national and political persuasions.

Постановка проблеми. В'ячеслав Казимирович Липинський належить до видатних представників української історії. Поляк за народженням та римо-католик за віросповіданням, він все своє життя відстоював ідею створення незалежної української держави, став ідеологом консервативного руху та засновником державницької школи. Важливо з'ясувати коли і за яких обставин відбулось формування такої непересічної особистості як В'ячеслав Казимирович Липинський. Це питання на сьогодні не є достатньо розглянутим в літературі.

Мета статті. Виходячи з цього визначилась мета даної статті: з'ясувати за яких обставин відбулось становлення особистості В'ячеслава Казимировича Липинського.

Вклад основного матеріалу. Тією чи іншою мірою до цих питань у своїх працях звертались А.Монтрезор [21], В.Босий [2], С.Назарук [23], В.Гришко [6], Р.Кондратюк [14], Т.Осташко [24], К.Галушко [4], Р.Залуцький [13], Л.Білас [1], О.Ясь [26].

Народився В'ячеслав Казимирович Липинський у польській родині на Волині в с. Затурці. Його рід відноситься до старої мазовецької земельної шляхти, перший представник якої (Юзеф-Антоні Липинський, безпосередній предок В.К.Липинського) на початку XVIII ст. оселився на Поділлі внаслідок колонізації Річчю Посполитою українських земель. Впродовж XVIII-XIX ст. представники роду Липинських обіймали тут різні військові та земські посади (галицький

каштелян, подільській підкормій, кам'янецький підкормій, виборний повітовий маршалок шляхти, хорунжий, межовий суддя та інш.). Родина батька В'ячеслава Казимировича Липинського належала до гербу Бродзіч, а родина матері - до гербу Роголя, що свідчить про старовинність роду. [13,с.34]. Отже, В'ячеслав Казимирович Липинський народився на українській території в сім'ї чистокровної польської шляхти – носія західної культури та католицької віри. Тому, перші світоглядні позиції майбутнього вченого склалися у католицькому та польському середовищі.

За традицією шляхетських родин того часу початкові знання В'ячеслав Казимирович Липинський здобув дома із репетиторами, зокрема, серед них була вчителька французького з Парижу. До гімназії він пішов маючи вже певну підготовку та світоглядні уявлення, щодо свого походження.

Щодо вибору гімназії, до якої вступив В'ячеслав Казимирович Липинський в літературі мають місця певні розходження. Р.Кондратюк [14], Т.Осташко[24], К.Галушко [4] та Р.Залуцький [13] називають місцем навчання спочатку Житомирську, а потім Луцьку прогімназію. Л. Білас [1] і О.Ясь [26]. вважають що початок був у Луцькій, а вже потім - у Житомирській гімназії. Проте, детальний аналіз документів Державних архівів Волинської та Житомирської областей, то з'ясується, що спочатку В'ячеслав Казимирович Липинський навчався у Житомирській, а потім у Луцькій гімназіях [7,8,9].

20 серпня 1893 р. за результатом вступних іспитів він був зарахований до другого класу Житомирської класичної чоловічої гімназії, що свідчило про високий рівень «домашньої» підготовки» [14,с.5].

Обрання цієї гімназії батьками В'ячеслава Казимировича Липинського було не випадковим. Вона була заснована у 1833 р. на базі ліквідованого у 1831 р. Кременецького лицю і належала до найстаріших середніх учбових закладів Правобережжя [14,с.6]. Високий рівень кваліфікації педагогів гімназії забезпечувала належний рівень викладання предметів та підготовку її учнів. Серед її випускників: : О.В.Клосовський (1848-1917 рр.) – метеоролог, професор Новоросійського (Одеського) університету і організатор магнітно-метеорологічної обсерваторії та сітки метеорологічних станцій південного заходу Російської імперії, член-кореспондент Петербурзької АН, М.П. Дашкевич (1852-1908 рр.) – історик, фольклорист, літературознавець, професор Київського університету, дійсний член Петербурзької АН, Ю.Зарембський (1854 – 1885 рр.) єдиний з України учень Ф. Ліста, професор Брюссельської консерваторії.

Викладацький склад гімназії був доволі представницьким - нараховував вісім статських радників, п'ять колежських радників, двох надворних радників та двох колежських ассесрів [22,с.54]. Гуманітарні дисципліни викладали: чистописання та малювання - І.В.Советов; російська мова - С.В.Весін; російська та церковно-словянська мови - І.І.Цедровський, давні мови - Г.Г.Левандовський, К.Т.Муравський, М.В.Введенський, В.М.Булгаков, І.Я.Самойлович, А.П.Зубковський, Ф.Ф.Зенфтлебен; французька мова - В.В.Гюген; німецька мова - Б.І.Зіфферман; географія - Я.В.Яроцький; історія - М.Л.Лятошинський. Точні науки викладали: математика - І.Г.Пратський, А.В.Тесельський, К.С. Беленський; фізика - І.Г.Пратський. Релігійні предмети читали: римо-католицьке віросповідання – ксендз М.В.Русецький, православне віросповідання – протоієрей К.М. Шостацький [22,с.54].

Гімназія мала шляхетські та католицькі традиції, які старанно прищеплювала своїм учням. Всі учні католицької віри були зобов'язані кожну неділю та свята відвідувати храм. Присутність учнів контролювалась, а за відсутність без поважної причини карали. Релігійні предмети повинні були викладатись російською мовою, але римсько-католицьке віросповідання велось польською мовою [5,с.30-31]. Зрозуміло, що таке було можливим при умові, толерантного ставлення директора

гімназії до польської культури. На той час її очолювала людина передових поглядів Надворний Радник П.А.Сідоров.

Релігія займала важливе місце в житті В'ячеслава Казимировича Липинського. Він був католиком, і ніколи не зрікався свого віросповідання. Проте з повагою ставився до представників іншої віри. В своїй науковій та публіцистичній діяльності не дозволяв собі торкатися питань православної церкви. На прохання о. М.Горникевич (український греко-католицький священник) він писав: «...що бажаного для Вас реферату написати не можу. Не можу-ж тому, що я не православний і тому не вважаю себе в праві говорити іменем тих, хто до цієї Церкви належить» [16,с.319]. Цю позицію В'ячеслав Казимирович Липинський виробив остаточно на все життя. Він гостро критикував О.Назарука (католик) саме за втручання у справи православ'я, вважаючи це пагубним для населення України : «Можна бути щирим католиком, і я ним є, але з цього не виходить, щоб цькувати православ'я і копати найнебезпечнішу прірву між Українцями - прірву релігійну»[18,с.69]. Завдання церкви (не має значення, до якої віри вона належить) бачив у відстоюванні духовних пріоритетів у моральному розвитку суспільства.

Національний склад учнів Житомирської гімназії не був однорідним. Серед них були поляки, українці, євреї та невелика кількість росіян. За соціальним походженням гімназисти були дітьми заможних шляхтичів, російських чиновників, священників та урядовців. Гімназія нараховувала 17 класів, в кожному з яких навчалось по 45-55 учнів [14,с.5]. Для гімназистів, що не були мешканцями Житомира, гімназія надавала місце в своєму пансіоні. Діти більш заможних батьків мали змогу винайняти собі приватне помешкання. До них належав і В'ячеслав Казимирович Липинський. У 1893 р. разом зі своїм братом Станіславом він оселився в будинку на розі Київської та Хлібної вулиць, власником якого був лікар В.Л.Луковський. З 1896 р. мешкав на Старій Жандармській вулиці, оскільки винаймати приватне помешкання було дорожче ніж учнівські квартири [14,с.8].

В гімназії існувала самоосвітня корпорація. Вона складалась з двох груп: старшої і молодшої. В кожній групі була певна кількість гуртків, яка залежала від числа прийнятих до організації членів. На чолі кожного гуртка стояв старший колега, який називався «депутатом». Перехід з молодшої до старшої групи відбувався за заявою і згодою депутата [5,с.32]. Невідомо, чи належав В'ячеслав Казимирович Липинський до цієї корпорації, але про її

існування і організацію напевно знав. Оскільки, саме така форма «ієрархічного зростання» в корпорації пізніше була застосована В'ячеславом Казимировичем Липинським у заснованому ним у Відні весною 1920 р. Українському союзу хліборобів – державників.

Навчався В'ячеслав Казимирович Липинський добре. В «Общей ведомости гимназистов II класса» напроти його прізвища по всім предметам окрім арифметики стоїть «відмінно», а по ній - «добре». До третього класу він був переведений з нагородою першого ступеня, отримавши Похвального листа та книгу. У списку за рівнем успішності учнів його прізвище стоїть на першому місці [9,арк.8]. Проте, не можна сказати, що молодому В'ячеславу Казимировичу Липинському навчання давалось досить легко. Він часто хворів, що ставало причиною пропусків великої кількості академічних годин. Це навіть призвело до того, що його залишили на повторний курс у четвертому класі. Можливо, саме через слабкий стан здоров'я батьки В'ячеслава Казимировича Липинського у 1898 році по закінченню чотирьох класів Житомирської гімназії перевели сина до Луцької прогімназії, яка була ближче до дому.

На відміну від Житомирської Луцька прогімназія, як новий навчальний заклад тільки-но формувалась. Вона була відкрита у 1895 р. З 1898 р. по 1908 р. була перетворена у восьми-класну. Під навчальний заклад було відведено двоповерхову будівлю колишнього Бернардинського монастиря, збудованого ще у 1720 р. В ній знаходились всі класи, досить великий коридор, актові зали, фізичний та природний кабінети, їдальня для гарячих сніданків, церков, а також помешкання директора, інспектора та інших службовців, вона не відповідало вимогам шкільного приміщення. В ній не було рекреаційної та гімнастичної зали, а також класу для малювання. Крім того, деякі класи були тісними, а інші мали неправильне освітлення. Вони розташовувались по обидва кінця будівлі на значній відстані, що було вигідно у гігієнічному відношенні та не дуже зручно для спостереження за учнями під час перерви [7,арк.5]. Кількість дітей у класах Луцької гімназії, як і Житомирської, сягала від 27 до 47 учнів. За соціальним походженням гімназисти були дітьми шляхти, купців, військових, міщан, чиновників, священиків та селян. За віросповіданням тут навчались православні, римо-католики та іудеї.

Нажаль, не збереглося ніяких даних за 1895 – 1912 рр. про викладацький та службовий склад гімназії, навчально-виховну роботу, а також звітів про навчальний процес. Скоріш за все, він

відбувався згідно принципів міністерської програми.

В'ячеслав Казимирович Липинський вступив до п'ятого класу Луцької чоловічої прогімназії у 1898 р. Тут він провчився два навчальних роки, відповідно у п'ятому – 1898/1899 рр. та шостому - 1899/1900 рр. класах. До предметів, що вивчалися у цих класах Луцької прогімназії належали: закон Божий, російська мова, російська словесність, латинська, грецька, німецька та французька мови, арифметика, алгебра, геометрія, історія, географія, чистописання та малювання. Вчився В'ячеслав Казимирович Липинський добре, маючи з предметів тільки п'ятірки та четвірки [8,арк.6].

Саме під час навчання у Житомирській та Луцькій гімназіях В'ячеслав Казимирович Липинський почав захоплюватись історією України. Він читав популярні серед зацікавлених історією романи М.Чайковського та М.Грабовського, що відомі, як представники української школи в польській історіографії [1,с.264]. Відмінною рисою їх творів була популяризація козацьких традицій та ідеалізація козацько-польських взаємин. Інтерес В'ячеслава Казимировича Липинського до української минувшини підтримував і його дядько А.Рокицький – власник маєтку Русалівські Чагари Уманського повіту Київської губернії. Він був представником, так званого, старого типу української Правобережної земельної шляхти, яка давно оселилась на українській території і міцно поєднувала «свою долю з долею своєї дідівщини» [21,с.386]. Спілкування В'ячеслава Казимировича Липинського з А.Рокицьким мало великий вплив на нього. Він часто бував у маєтку свого дядька, який в свою чергу був частим гостем в Затурцях. Батьки В'ячеслава Казимировича Липинського були майже одного віку з подружжям Рокицьких, тому не дивно, що вони мали багато спільного.[19,с.147] За твердженням дослідника Л.В.Біласа, саме А.Рокицький розповідав молодому В'ячеславу Казимировичу Липинському, що Правобережна шляхта, яка зараз вважає себе польською, насправді має українське походження і в минулому була творцем української історії [1,с.264]. Пізніше саме ці ідеї були розвинуті В'ячеславом Казимировичем Липинським у його фундаментальних працях «Листи до братів – хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму», «Україна на переломі, 1657 – 1659: Замітки до історії українського державного будівництва в XVII ст.», «Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького».

Навчання в гімназіях, спілкування з авторитетним родичем та захоплення історичною літературою вплинули на формування політичних та національних орієнтацій В'ячеслава Казимировича Липинського. Вперше ці переконання проявились під час навчання у Першій Київській гімназії, де він продовжив свою освіту. Оскільки Луцька прогімназія на той час не давала повної середньої освіти.

Перша Київська чоловіча гімназія була заснована у 1809 р. на базі Головного народного училища. У 1811 р. особливим статутом вона була віднесена до вищих учбових закладів, отримавши назву Олександрійська. За період свого більш як столітнього існування її неодноразово відвідували російські імператори Миколай I, Олександр II та Миколай II. Це був авторитетний заклад, який мав видатних випускників: В.Г.Авсєєнко – приват-доцент кафедри загальної історії університету св. Володимира, член вченого комітету при міністерстві народної освіти [25,с.305], Х.Ш.Бориспольський – доктор медицини, колежський радник, член попечительної ради глухонімих, автор 38 публікацій по неврології і психіатрії [25,с.311], М.Х.Бунге – міністр фінансів [25,с.315], М.М.Ге – професор живопису, відомий художник [25,с.322], В.Б.Гюббент – доктор медичних наук, головний хірург Порт-Артура (1904-1905 рр.) [25,с.329].

Така плеяда видатних вихованців гімназії свідчить про високий професіоналізм та обізнаність її викладацького складу. На момент вступу В'ячеслава Казимировича Липинського тут працювали М.О.Петров, П.Л.Когут, О.Ф.Лебедів, К.А.Деллен, М.Л.Лятошинський, М.Т.Черкунов, К.М.Щербіна, В.Я.Добровлянський, почесний канонік А.М.Олендзький, поручик С.О.Логінов.

Тогочасним директором гімназії був дійсний статський радник, дуже освічена і енергійна людина І.В.Посадський-Духовський. Мету навчання він бачив у всебічному гармонійному розвитку. З його ініціативи було започатковано пізнавальні екскурсії до пам'яток історії, музеїв, картинних галерей, фабрик, заводів. Влітку під його керівництвом відбувались віддалені науково-пізнавальні екскурсії. Причому, гімназисти готувалися до них заздалегідь, а після їх проведення мали підготувати відповідні звіти [25,с.50].

В'ячеслав Казимирович Липинський вступив до сьомого класу Київської I гімназії у серпні 1900 р. Навчався він тут протягом двох років, вивчаючи такі дисципліни: закон Божий, руська мова і словесність, латинська, грецька та французька мови, алгебра, тригонометрія, фізика

історія, математична географія та логіка [10,арк.247].

Проте, успішність у навчанні в Київській гімназії, на відміну від попередніх шкільних років, суттєво погіршилась. Це видно не тільки з підсумкових оцінок по предметом (з'явилося багато трійок), а й з оцінок (також трійки) по таким критеріям як «прилежаність», «підготовка до уроків», «зацікавленість навчанням», «відносна увага в класі» [10,арк.247; 11,арк.283-290]. Це можна пояснити залученням до громадсько-політичного життя, що вирувало серед студентів і гімназистів міста. Саме в цей час молодь, як найбільш мобільна соціальна група активно захоплюється соціал-демократичними та національними ідеями. На відміну від більшості своїх ровесників, В'ячеслав Казимирович Липинський не підтримував соціалістів та з повагою ставився до культурницької діяльності інтелігенції. Захоплення історією та об'єктивне ставлення до дійсності порушувало важливі питання у його житті. Ймовірно, на цей період припадає складний процес самовизначення, яке з одного боку базувалося на польському походженні та вихованні, а з іншого на територіальній приналежності до України, її минулого та небайдужості до майбутнього. Можливо припустити, що формування підвалин ідеї територіального патріотизму припадає на цей час.

Роздуми над непростим вибором, перед яким опинився В'ячеслав Казимирович Липинський призводять до того, що він чітко визначився у своїй національній приналежності, вважаючи себе українцем. Про це свідчить той факт, що навчаючись у гімназії В'ячеслав Казимирович Липинський приєднався до польської студентської організації, в якій вважався представником української течії. Така рішуча позиція стала причиною конфлікту, в який він вступив з польською групою корпорації. В результаті В'ячеслав Казимирович Липинський та його прибічники стали шукати опору серед близьких їм українських елементів в середовищі православної російської молоді київських гімназій [3,арк.3]. Дізнавшись про це, студент Київського університету К.В.Квітка запропонував В'ячеславу Казимировичу Липинському вступити до української гімназичної громади. Його пропозиція була прийнята. Членство в громаді розширило коло знайомств, до якого увійшли Б.Матюшенко, Б.Рильський (сином Ф.Рильського - відомого хлопомана 60-тих років), Р.Войцеховський та А.Колесніський [12,с.469]. В'ячеслав Казимирович Липинський охотна береться до виконання доручень громади. Так, він їздив до Білої Церкви з метою за-

снування українського гуртка в місцевій гімназії, де він і познайомився з Д.Донцовим. Про це він згадував у листі до В.М.Доманицького: «Якщо не помиляюсь, то познайомився я раз з якимсь Донцовим в Білій Церкві, він тоді був гімназистом і я теж: їздив я туди з одним товаришем закладати український гурток в гімназії» [15,с.494]. Разом з Р.Войцеховським вони отримали завдання опрацювати статут громади [5,с.45]. Доручення такої важливої справи свідчить не тільки про його авторитет серед представників громади, а й про повне усвідомлення себе представником української нації, інтереси якої він був готовий відстоювати. Така нагода трапилась восени 1900 р. на з'їзді польських організацій гімназичної молоді України. Представниками від української громади на ньому виступали В'ячеслав Казимирович Липинський та Б.Матюшенко. В'ячеслав Казимирович Липинський виступив з пропозицією створення спільної організації з польської та української громад. Проте вона не мала підтримки, що призвело до його виходу з польської організації. Про це пізніше він згадував у листі до Д. Дорошенка від 10.02.1930 р.: «...восени 1900 р. я закликав київську гімназійну польську громаду злитись в одну з такою-ж громадою українською. В польській громаді мали тоді верх ППСовці, які пропагували завзято самостійність України, але з тим, щоб вона була роблена без них, самими українськими руками, а вони-б з цього користь для Польщі тягнули. Поскілки перша ідея — самостійність — всеціло захопила мене, постільки друга — роля безвідповідального провокатора цієї самостійности — була мені гидка і противна. Тому я покинув польську громаду і пішов до Українців, щоби сам особисто за своєю відповідальністю «робити» між ними—по тогочасному пепесовському вислову — «самостійність» [17,с.635].

Одночасно з участю у студентських організаціях В'ячеслав Казимирович Липинський залучився до салону М.М.Требінської (невістки відомого українського історика І.В.Лучицького). Саме тут В'ячеслав Казимирович Липинський опинився в оточенні найвидатніших представників українського середовища. Оскільки, зустрічі в будинку М.М.Требінської об'єднували як вже відомих В.І.Щербина (український історик, археограф та педагог), Є.Х.Чикаленко (громадський і культурний діяч, меценат), В.П.Науменко (громадсько-політичний діяч, педагог, учений-філолог, літературознавець, на той час редактор журналу «Киевская старина»), подружжя Русових Олександр Олександрович (український земський статистик, етнограф,

громадський діяч) і Софія Федорівна (українська громадсько-освітній діяч, педагог, одна з організаторів українського жіночого руху), В.М.Щербаківський (історик, археолог, етнограф), М.П.Василенко (український громадсько-політичний і державний діяч, історик держави і права), так і молодих В.М.Доманицький (історик) представників науки, культури і політики [13,с.35].

До салону В'ячеслав Казимирович Липинський потрапив завдяки Б.Матюшенко (приятель всього життя) або К.В.Квітки. .

Бути присутнім на цих зустрічах було справжньої школою для В'ячеслава Казимировича Липинського. Тут була можливість спілкування з визначними представниками української інтелігенції. На таких зустрічах панувала атмосфера патріотизму і любові до України, відчувався інтерес до її минулого, а це не могло залишити байдужим і раніш зацікавленого історією України В'ячеслава Казимировича Липинського. Знаходячись в оточенні таких інтелектуалів, молодий В'ячеслав Казимирович Липинський почував себе зручно. Про враження від зустрічей у М.М.Требінський в листі до В.М.Доманицького писав: «Того ж таки дня, я з Федором Павловичем (Матушевським – прим. Приймак О.О.) був у пані М.Требінської, сиділи ми там недовго, але, прийшовши туди, я зразу почував себе як дома серед людей давно знайомих» [15,с.502,503].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, період домашнього виховання (1882 – 1893 рр.) та гімназичних років (1893 - 1902 рр.) був часом, коли визначились життєві пріоритети В'ячеслава Казимировича Липинського.

Подальше дослідження автор бачить у поглибленому вивченні гімназичного життя В'ячеслава Казимировича Липинського.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bilas R. The intellectual development of V.Lypyn'skyj: his world view and political activity before World War I // Harvard Ukrainian studies. – 1985. – Vol.9. - № 3/4. – P. 261 – 269
2. Босий В. В'ячеслав Липинський ідеолог української трудової монархії. – Торонто, 1951. – 160 с.
3. Вячеслав Липинський. Некролог // Волинський краєзнавчий музей – ДМ. – 24562. – 7 арк.
4. Галушко К. Консерватор на тлі доби. В'ячеслав Липинський і суспільна думка

- європейських "правих". – К.: Темпора, 2002. – 286 с.
5. Gancarz W. My, szlachta ukraińska...: Zarys zycia i działalnjsi Wacława Lipińskiego 1882—1914. - Kraków, 2006 – 315 s.
 6. Гришко В. З життя і творчості Вячеслава Липинського // Вячеслав Липинський і його творчість. – Нью-Йорк: Булава, 1961. – с. 3 - 4
 7. Державний архів Волинської області – Ф.6, оп.1 , спр.63. – Арк. 5
 8. Державний архів Волинської області – Ф.6.оп.2.спр. 14,20. - Арк.6
 9. Державний архів Житомирської області – Ф.72, оп.1, спр.639 – Арк.8
 10. Державний архів м. Києва – Ф.108, оп.94, спр.74. – Арк. 247
 11. Державний архів м. Києва – Ф.108, оп.94, спр.77. – Арк. 289 - 290
 12. Dorosenko D. Waslaw Lipinski: Kilka wspomnien i uwag // Harvard Ukrainian studies. – 1985. – Vol.9. - № 3/4. – P. 466 – 476
 13. Залуцький Р. Листування Вячеслава Липинського у західних архівах (Біографічний нарис) // Листування В.Липинського / Редактори Я.Пеленський, Р.Залуцький, Х.Пеленська та ін. – Т.1. Листування (А - Ж) – Київ – Філадельфія: Смолоскип, 2003. – С. 33-83
 14. Кондрацюк Р. Вячеслав Липинський – видатний український історик і політолог (Житомирські сторінки життя) – Житомир: Журфон, 1994 – 13 с.
 15. Лист В.Липинського до В.Доманицького // Листування В.Липинського / Редактори Я.Пеленський, Р.Залуцький, Х.Пеленська та ін. – Т.1. Листування (А - Ж) – Київ – Філадельфія: Смолоскип, 2003. – С. 494 - 503
 16. Лист В.Липинського до о. Мирона Горникевича // Листування В.Липинського / Редактори Я.Пеленський, Р.Залуцький, Х.Пеленська та ін. – Т.1. Листування (А - Ж) – Київ – Філадельфія: Смолоскип, 2003. – С. 319
 17. Лист В.Липинського до Д.Дорошенка // Листування В.Липинського / Редактори Я.Пеленський, Р.Залуцький, Х.Пеленська та ін. – Т.1. Листування (А - Ж) – Київ – Філадельфія: Смолоскип, 2003. – С. 635
 18. Лист В.Липинського до І.Кревецького // Вячеслав Липинський з епістолярної спадщини. Листи до Д.Дорошенка, І.Кревецького, Р.Метика, О.Назарука, С.Шелухіна // Укладачі Осташко Т.С., Терещенко Ю.І. – К, 1996. – 190 с.
 19. Масненко В.В. Адам Рокицький і його роль у житті В'ячеслава Казимировича Липинського // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія» Вип. 7 – 8 / Гол. ред. Ю.І.Терещенко. – К: Вид. центр КНЛУ, 2003. – С. 147 – 153.
 20. Монтрезор А. А.Рокицький. Некролог. // Хліборобська Україна. – Кн. 5. – 1924-1925р. – С. 385 – 386.
 21. Монтрезор А. Вячеслав Липинський // В.Липинський як ідеолог і політик. – Ужгород, 1931. – С. 5- 16
 22. Мужская классическая гимназия (в г. Житомир) // Адрес – Календарь Волинской губернии на 1892 г. – Житомир, 1891. – 236 с.
 23. Назарук О. Вячеслав Липинський відновитель державної ідеології України. Про монархізм український і французький – Шікаго, 1962. – 31 с.
 24. Осташко Т. Державницький імператив В'ячеслава Липинського // В'ячеслав Липинський та його доба: Наукове видання. – Упорядники Т.Осташко, Ю.Терещенко, - Київ – Житомир, 2008. – С. 296 - 328.
 25. Столетие Киевской первой гимназии (1809 – 1811 - 1911). – Т.1. Именные списки и биографии должностных лиц и воспитанников гимназии. – Киев, 1911. – 478 с.
 26. Ясь О. В'ячеслав Липинський. Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2004. – Вип. № 15. – 652 с.